

УДК 94(477):935.7(216)«1920-1921»

Ігор Срібняк,

доктор історичних наук, професор,

Київський університет імені Бориса Грінченка

Ганна Хлебїна,

магістр філології,

Слов'янська бібліотека,

Національна бібліотека Чеської Республіки

**ПОВСЯКДЕННЯ ІНТЕРНОВАНИХ ВОЯКІВ-УКРАЇНЦІВ
У ТАБОРІ ЛІБЕРЕЦЬ, ЧСР: СПРОБА ВІЗУАЛІЗАЦІЇ
(ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЦДАВО УКРАЇНИ І
СЛОВ'ЯНСЬКОЇ БІБЛІОТЕКИ У ПРАЗІ)**

***Анотація.** Створення табору інтернованих вояків-українців у Ліберці було обумовлено появою на теренах Чехословаччини окремих груп вояків-українців, які намагались дістатись рідних земель. Їх розміщення в таборі розпочалась у вересні 1920 р., а життя таборян будувалось на військових засадах. З метою налагодження в таборі культурно-освітнього життя у Ліберці тоді ж було створено «Культурно-Просвітній Кругок» у складі чотирьох (театральної, співацько-музичної, історичної та фотографічної) секцій. Його першочерговим завданням стало заснування курсів для неписьменних, а також забезпечення регулярних викладів для інших категорій інтернованих, організація спортивних гуртків та ведення архіву.*

Великою мірою проведення культурно-просвітницької роботи у таборі Ліберець залежало від матеріальної допомоги, яка надходила від інтернованих у Німецькому Яблонному старшин Української Галицької Армії. Особливо потрібною вона була у зимовий час 1920/1921 рр., коли таборяни потерпали від холоду в дерев'яних бараках та малих продовольчих пайків. Проте такий стан справ не завадив організувати діяльність цілої низки мистецьких та освітніх

осередків (театру, хорів, курсів, шкіл), провадилася інтенсивна національно-патріотична й виховна робота. Тут діяла бібліотека з фондом близько 1000 книжок, працювала крамниця тощо. В такий спосіб командування табору намагалось соціалізувати таборян, піклуючись як про їх загальну, так і спеціальну освіту вже за цивільними фахами. Поступово все більша частина вояцтва вирушала з табору в складі робітничих команд до різних місцевостей ЧСР.

Одночасно у таборі підтримувалася військова дисципліна, відбувалися військові вправи, щоразу (після кожного поповнення табору) відновлювалася військова організація, притаманна частинам УГА. На військових засадах формувалися й робітничі команди, які підпорядковувались Начальній команді військ УГА. Ці заходи мали на меті підготувати українське вояцтво до продовження збройної боротьби за незалежність України.

Ключові слова: табір, інтерновані вояки-українці, Культурно-Просвітній Кружок, Ліберець, Чехословаччина.

Перші інформації про обставини перебування інтернованих вояків-українців у таборі Ліберець були уміщені в книзі С.Наріжного «Українська еміграція», без якої сьогодні не може обійтися жоден дослідник таборової тематики й споріднених з нею проблем [1, с. 62-63]. Автор подав короткий нарис культурно-просвітницької діяльності українського вояцтва у цьому таборі, водночас він не ставив собі за мету здійснення докладного аналізу таборового повсякдення інтернованих вояків-українців у Ліберці.

Наукове опрацювання цієї проблеми було продовжено на зламі ХХ-ХХІ ст. двома монографічними дослідженнями, що були підготовлені на основі опрацювання фондів «таборових архівів» у ЦДАВО України [2, с. 180-183; 3, с. 17-18; 5, с. 98-103]. Щоправда, в них були наведена лише коротка інформація про таборове повсякдення вояків-українців зі згадуваного табору. Окремі прояви їх життя та діяльності були представлені у кількох журнальних статтях [6, с. 72-78; 7, с. 182-203; 8, с. 165-178; 19, с. 56-59; 20, с. 58-62], поява яких

засвідчила активізацію інтересу до проблематики перебування українського вояцтва в таборах ЧСР. Попри публікацію низки монографій та статей, вони практично зовсім не містять фотоматеріалів про побут таборян. Відтак завданням цієї статті є візуалізація різних сторін життєдіяльності інтернованих вояків-українців у таборі Ліберець.

Пропонована стаття ґрунтується на маловідомих (або взагалі ще до сьогодні невідомих) документах з ЦДАВО України в Києві та Слов'янської бібліотеки в Празі. Переважна більшість поданого в статті візуального матеріалу вперше залучається до наукового обігу та дозволить дослідникам унаочнити різні сторони таборового побуту українського вояцтва.

Крім того, для підготовки статті були використані й окремі документи з ЦДАГО України, які зберігаються у ф.269 згадуваного архіву. Слід відзначити, що з 1988 р. (моменту отримання архівом цих документів) і до 2008 р. вони не видавались переважній більшості дослідників через їх розпорошеність та відсутність описів (щоправда, ними могли скористатись деякі – наближені до тогочасного директора архіву В.Лозицького – дослідники).

Причиною такого довгого їх доходження до «пересічного» науковця стало бажання В.Лозицького «закарбувати свій слід в історії» шляхом підготовки та публікації збірки документів «Українська політична еміграція 1919-1945» (К., 2008) з числа наявних у згадуваному фонді. Її вихід у світ зняв довголітнє «табу» сумної пам'яті В.Лозицького з цих документів, який трактував їх як свої власні – видаючи матеріали фонду 269 одним, та унеможлиблюючи користування ними для інших дослідників. Слід також зауважити, що до згадуваної збірки не увійшов жоден документ, який стосувався би історії функціонування табору Ліберець.

Створення табору інтернованих вояків-українців у Ліберці було обумовлено досить чисельним напливом полонених вояків УГА, які втікали з польських таборів (переважно з Тухолі) до Німецького Яблонного. Також у цьому таборі передбачалось розмістити 800-900 колишніх вояків австро-

угорської армії, які до цього часу перебували в італійських таборах полонених (останні півтора роки – на становищі інтернованих).

Підготовчі заходи до їх прийому було розпочато у лютому 1920 р., а 1 березня у колишньому таборі полонених росіян у Ліберці було створено осередок благодійної організації YMCA (Young Men's Christian Association – Молодіжна християнська асоціація, благодійна американська організація, що надавала гуманітарну допомогу в таборах полонених та інтернованих вояків у різних країнах Європи, у т.ч. й ЧСР). 10 серпня 1920 р., у порозумінні з командуванням Української бригади в Німецькому Яблонному, до Ліберця був відряджений отаман (майор) Мацієвич (якого було призначено комендантом цього табору) з кількома старшинами та т.зв. «переходовим відділом», на базі якого пізніше було сформовано булавну (штабну) сотню [9, арк. 10].

Тоді ж – заходами чехословацького коменданта табору підполковника Ільга – у Ліберці розпочалася підготовка приміщень для прийняття українських військовиків з Італії, і вже 5 вересня 1920 р. до табору прибув їх перший транспорт кількістю 368 вояків, у т.ч. 41 старшина. Наказом табору з їх числа було сформовано окремий курінь під командуванням поручника М.Гриніва. 10 вересня сюди було перевезено транспорт з військовиками-галичанами (на чолі з полковником А.Вольфом) із т.зв. групи генерала А.Кравса (166 старшин і військових урядовців, 309 стрільців і 26 жінок та дітей), що входила до складу 5-ої Херсонської дивізії Армії УНР [9, арк. 10; 11, арк. 16; 1, с. 63; 16, с. 24]. 30-31 серпня 1920 р. ця військова група у районі Косова перейшла державний кордон ЧСР і мала бути інтернована у одному із таборів.

11 вересня до табору також було переведено й 32 старшини та 43 стрільця з Відня, а ще через чотири дні у Ліберці було зосереджено втікачів з польського полону (загалом 121 військовик і дві жінки). Дещо пізніше у Ліберці було також розміщено інтернованих з ліквідованого табору в Липнику (ЧСР) [9, арк. 10]. Фактично у цьому таборі було тимчасово зосереджено всіх вояків-українців, які опинилися на теренах Чехословаччини після травня 1920 р. (див. фото 1, 2)

На початку листопада 1920 р. у таборі було відтворено військову структуру, притаманну частинам УГА. Це сталося після того, коли 6 листопада 1920 р. наказом головної команди УГА у таборі Ліберці було сформовано 1-й курінь у складі чотирьох (1-ша, 2-га, 3-тя і запасна) сотень. Групу А.Кравса у кількості 465 вояків було зведено у 2-й курінь у складі трьох (4-та, 5-та і запасна) сотень [9, арк. 10]. На 31 грудня 1920 р. загальна чисельність інтернованих військ УГА в таборі становила 450 старшин, 503 стрільця, 66 жінок і 25 дітей [9, арк. 10; 1, с. 62]. Українським комендантом табору було призначено майора Р.-О. Волощука [11, арк. 197].

Переїзд та неминучі організаційні труднощі перших днів перебування у таборі рішуче не позначилися на моральному стані українського вояцтва: до 23 вересня у Ліберці вже були створені співацько-музичний і спортивний гуртки, розпочато роботу курсів німецької (під проводом поручника Я.Голоти) та української мов. (Відповідно до розпорядження Диктатора ЗОУНР Є.Петрушевича у таборах мали бути засновані курси української мови для старшин-неукраїнців, які мали скласти після їх закінчення відповідні іспити [9, арк. 11]).

Заходами групи таборян (втікачів з польського табору Тухоля) було продовжено видання рукописного гумористичного журналу «Камедула» (галицький жаргонізм, що означає *недотепа*, *дурень*, *відлюдник* – авт.), перший номер якого з'явився у Німецькому Яблонному. 26 вересня ц.р. таборяни отримали можливість познайомитись з другим числом цього видання, а вже 4 жовтня вийшов третій номер «Камедули» [20]. (див. фото 3, 4)

26 вересня у таборі постав «Культурно-Просвітній Кружок» (КПК) у складі чотирьох (театральної, співацько-музичної, історичної та фотографічної) секцій [12, арк. 1-2], який провадив свою діяльність на підставі власного статуту з 12-ти параграфів. Мета діяльності Кружка була визначена у третьому його параграфі: «праця над поширенням та поглибленням духовного та товариського життя серед членів табору і зберігання та поширювання здобутків нашої культури між своїми і ознакомлювання з ними чужинців» [13, арк. 2]. Задля

виконання цього КПК планував організувати виклади «з різних галузей знання» для стрільцтва, влаштувати проведення «концертів, театральних вистав та товариських сходин», видавати власний часопис та налагодити роботу читальні й бібліотеки.

У відповідності до четвертого параграфу статуту Кружок мав також подбати про заснування курсів для неписьменних, викладів по стенографії, господарству та іноземним мовам; вжити заходів для організації спортивних гуртків й «ведення архіву та таборового дневника» [13, арк. 2]. Ці завдання стали дороговказом для всіх членів Кружка у Ліберці, до числа яких увійшли всі старшини табору (близько 500 осіб), члени окремих секцій, а також всі ті військовики, хто висловив своє бажання взяти активну участь в організації культурно-освітньої роботи в таборі [13, арк. 2].

Як зазначалося у «Звіті праці віділу секцій, курсів, і установ КПК Українського Військового Табору в Ліберці за час від основання до 7.12.1920 р.», діяльність Кружка «почалася серед дуже невідрадних обставин. В таборі не було ще нічого упорядковано, кожен дбав лише про себе, [...] не було ні яких фондів» [12, арк. 1]. У цій ситуації Культурно-Просвітньому Кружкові табору в Ліберці було надано грошову допомогу в обсязі 1000 крон чехословацьких (к.ч.) Просвітнього Кружка Німецького Яблонного, а у кінці жовтня ц.р. до табору на потреби КПК Урядом ЗУНР було передано ще 5 тис. к.ч.

Надання цих сум уможливило проведення 1 листопада 1920 р. свята «Листопадового зриву», облаштувати приміщення для бібліотеки та курсів неписьменних і малописьменних (75 учасників), а також курсу французької мови. У курнях і сотнях було розпочато регулярне читання часописів з подальшим поясненням та обговоренням їх змісту. Ще одним важливим джерелом фінансування культурно-просвітницької діяльності у таборі стали прибутки від таборової крамниці, що була заснована групою колишніх полонених українців з Італії. З початком листопада крамниця перейшла під управління КПК, перераховуючи значні суми на загальнотаборові потреби, зокрема 2500 к.ч. було передано на «студіюючих», ще 2500 к.ч. – «на

поліпшення харчу стрілецтву», решта (1000 к.ч.) була витрачена на потреби Кружка [12, арк. 2].

З наближенням холодів становище інтернованих у Ліберці суттєво погіршилось з огляду на те, що чехословацька влада не взяла на себе зобов'язання забезпечувати таборян вугіллям для опалення бараків у достатній мірі. До того ж – інтерновані мешкали в неутеплених бараках, стіни яких розсохлись, що призводило до додаткової втрати тепла. Взагалі, як зазначалось у «санітарному звіті» лікаря табору Богдана Чабака від 15 листопада 1920 р., бараки, в яких «живуть старшини і стрільці [...] до поміщення людей не надаються», бо мають «нещільні стіни, вікна і двері». Характеризуючи ефективність опалювання бараків лікар зазначав, що «навіть при величезних припасах вугля, де би палити можна день і ніч – що в обставинах табору є виключене, не можна двома печами ogrіти 1200 м [кубічних] воздуха ще до того при морозі і вітрі» [14, арк. 13]¹.

За його спостереженнями, під час холодної вітряної погоди «піч ogrіває тільки в промірі 1 метра – дальше від печі усе є холодне і темне, температура комнати ріжниться ледви о 2-4 [градуси] С[ельсія] від температури на дворі. Скількість опалу (880 гр[ам] денно на одного чоловіка) є так смішно мала, що не вистарчила би ogrіти комнату муровану з добрими вікнами і дверима і з відповідною підлогою. Вода замерзає в посудинах усюди» [14, арк. 13]². Такий стан справ з обігріванням бараків мав «найбільший вплив на скількість занедужань» серед таборян.

Проте проблеми інтернованих не обмежувались лише цим. Б.Чабак у своєму звіті звертав увагу на незадовільний стан одягу (або навіть відсутність теплих речей) в частини таборян, який був «здебільша подертый або некомплектный. Теплі плащі мають тільки поворотці з італійського полону, з повернувших з України деякі тільки мають теплі плащі, більшість літні, деякі не мають жодних. Убранє некомплектне подерте. Обув (взуття – авт.) в злім

¹ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.131, арк.13.

² ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.131, арк.13.

стані, уже не видержує поправок. Біля 98% має тільки одну пару біля» (білизни; підкреслено в тексті – *авт.*). Така ситуація призводила до того, що майже всі інтерновані не мали можливості випрати свою нижню білизну (таборова пральня повертала випрані та висушені комплекти через два дні) протягом кількох місяців, що мало «злі наслідки так загально для здоров'я як і тому, що у людей щораз більше случается чираків, виприсків шкірних»[14, арк. 13]³.

Ще однією причиною шкірних захворювань інтернованих було те, що через відсутність вугілля для нагріву води застуджені «люди цілими днями не миють ні лиця ні рук», маючи можливість прийняти ванну в кращому випадку раз на місяць. Водночас, таборяни були забезпечені належною лікарською допомогою – усім хворим у шпиталі (станом на 15 листопада 1920 р. в ньому проходило кваліфіковане лікування 70 осіб, у т.ч. 20 хворих на венеричні хвороби). При цьому тяжкохворі, які потребували тривалого лікування, переправлялись до місцевої лікарні [14, арк. 13зв.]⁴. У таборі не було зафіксовано пошесних недуг, що опосередковано свідчило про те, що санітарні умови існування таборян були дуже складними, але не критичними.

Між тим ситуація в таборі ускладнювалась й у зв'язку з тим, що уряд ЗОУНР не мав можливості надати таборянам матеріальну допомогу, а чехословацька влада, у свою чергу, зменшила на початку грудня 1920 р. норми грошового утримання інтернованих в Ліберці вдвічі (0,5 к.ч. денно). Слід відзначити, що до цього рішення таборяни виживали лише завдяки допомозі з боку старшин УГА у Німецькому Яблонному, які перераховували на їх потреби 8 % від загальної суми власного грошового жалування (до 1 грудня 1920 р. Бригада в Німецькому Яблонному передавала на потреби Ліберців загалом 28 тис. к.ч.) [14, арк. 18]⁵.

В пошуках засобів для елементарного виживання мешканці табору відрядили делегацію своїх представників з числа старшин до українського коменданта табору Німецьке Яблонне генерала В.Курмановича. Становище

³ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.131, арк.13.

⁴ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.131, арк.13зв.

⁵ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.131, арк.18.

інтернованих у Ліберці було розглянуто на скликаних за розпорядженням коменданта зборах старшин, які одностайно ухвалили рішення про подвоєння (до 16 %) добровільного оподаткування інтернованих в Німецькому Яблонному. Завдяки цьому після 1 грудня для таборян Ліберця було зібрано ще 42 тис. к.ч., але ця сума не могла покрити всіх потреб інтернованих.

У своєму рапорті (від 8 грудня 1920 р.) до Є.Петрушевича генерал В.Курманович зазначав, що «позаяк загальне положення так старшин як і стрілецтва в Ліберці[...] дійшло до краю», старшини зі складу Української бригади у Німецькому Яблонному вважали своїм обов'язком підтримати своїх побратимів з Ліберця. Це було зроблено в розумінні того, що «справа Ліберця це справа українського загалу, справа рятування послідніх частин української армії», залишених напризволяще. Така допомога була конче необхідною ще й тому, що й харчування таборян у Ліберці теж не було задовільним – продовольчі «пайки малі, якість хліба значно погіршилась»[14, арк. 18]⁶.

Але яким сутужним не було життя інтернованих у таборі, воно продовжувалось, а таборовий актив докладав усіх зусиль для того аби додатково розвинути в таборі культурно-освітню складову повсякдення таборян. Важливою подією таборового життя стало заснування 25 грудня 1920 р. при КПК «Гуртка українських учителів» (фактично п'ятої секції Кружка – «освітньої»), який мав на меті сприяти як самоосвіті своїх членів, так і поширенню знань серед стрілецтва. Спільними зусиллями управи КПК і членів цього гуртка у січні 1921 р. у таборі тривала інтенсивна освітня робота, зокрема було відкрито курс вищої освіти для стрілецтва (65 слухачів, провадив – четар Дольницький), розпочато виклади на Державному поштовому курсі (52 чол.) та курсі «гімназіяльних і семінарійних мату рантів». Крім цього діяли торгівельний та мовні (французький і німецький) курси. Разом з тим, Кружок приділяв значну увагу справі ліквідації неписьменності серед стрілецтва, продовжуючи виклади на курсах для неписьменних та малописьменних (викладав – поручник Я.Голота) [1, с. 63].

⁶ ЦДАГО України, ф.269, оп.1, спр.131, арк.18.

Діяльність КПК не обмежувалася лише освітньою роботою, його провід матеріально підтримував й цілу низку таборових гуманітарних установ, у т.ч. – бібліотеку, спортивний гурток, «Кружок правників», «Союз Українок», дитячу школу. Крім того, значну гуманітарну допомогу інтернованим у таборі надавала українська еміграція з Північної Америки, а видавництво «Українське слово» передало редакції таборового часопису цілу низку книжок історичного змісту, серед яких були нариси і статті С.Томашівського, твори П.Куліша та ін. Матеріально підтримували культурно-просвітницьку роботу в таборі й робітничі сотні, які перераховували певний відсоток свого заробітку на потреби таборових організацій.

Розподілом цих грошових надходжень відала «Самопоміч» – установа, яка постала у таборі Ліберці шляхом злиття кількох гуманітарних організацій інтернованих [9, арк. 12]. 29 січня 1921 р. на зборах старшин табору було вибрано її управу в складі майора Омеляна Лисняка (голова), сотника Миколи Хробака (заступник), хорунжого Василя Окіса (писар), поручника Костя Цурковського (касир), поручника Михайла Шльосса (книговодчик) і четаря Степана Корецького. Новообрана управа отримала доручення ліквідувати всі благодійні комітети, і надалі здійснювати управління «всілякими фондами, що вплинули та евентуально вплинуть на поправу матеріального бити (становища – *авт.*) жителів тут[ешнього] табору» [14, арк. 24].

20 січня 1921 р. розпочала свою роботу фотографічна секція (гурток) КПК, метою діяльності якої було визначено «а) плекання фотографічної штуки (мистецтва – *авт.*) взагалі, б) ілюстрування подій цікавих для нашої історії та історії культури, в) збирання матеріалів до української фототермінології». Для реалізації цих завдань члени секції мали облаштувати майстерню, організувати курси і «відчити», створити фахову бібліотеку і читальню, і навіть подбати про «видання українських фотографічних підручників та часописів» [12, арк. 47]. Завдяки допомозі з боку чеської комендатури табору членами історичної і фотографічної секцій було зібрано чимало матеріалів з історії УГА, які було зосереджено в архіві табору.

Жваво проводила свою роботу й співацько-музична секція (гурток) КПК, метою діяльності якої (§ 3 статуту) було «плекання української і чужої пісні та музики через уряджування концертів, [...] через принагідні виступи (богослужіння, вінчання, похорони і т.п.), [...] ведення співацько-музичних курсів для охочих старшин і стрільцтва табору» [12, арк. 27]. Свою роботу гурток планував проводити за рахунок збирання членських внесків, можливих прибутків з концертів та добровільних датків [12, арк. 27-28]. Його члени активно долучались до влаштування відзначень різних пам'ятних днів та національних свят.

Свідченням незламності національного духу інтернованих вояків-українців стало урочисте відзначення в таборі «Листопадового зриву» (1-2 листопада 1920 р.). Командування і члени КПК подбали про те аби ці дні запам'ятались таборянам, приготувавши для них обширну програму різних заходів та імпрез. Програмка свята «Порядок Торжества Другої Річниці Державності З.У.Н.Р.» дає достатньо повне уявлення про змістовне насичення цієї урочистості. (див. фото 5, 6, 7)

Зокрема, 1 листопада зранку було проведене «торжественне богослуження зі святочною промовою і військовим запряженням всіх старшин і стрільців» табору, пополудню таборяни були присутні на «концерті військової музики», бажаючи могли побувати на відкритті локалю, облаштованого заходами УМСА. Ввечері мешканців табору запросили на святочний концерт, програми якого складалась з «живого образу», хорових співів, виступів смичкового оркестру та декламацій. Наступного дня зранку відбулось ще одне – поминальне – богослужінні (в пам'ять загиблих вояків УГА), вдень у таборі тривали змагання таборових спортивних команд, а ввечері черга дійшла до театральної вистави «Невольник», поставленої таборовими артистами-аматорами [20].

1 листопада 1920 р. відбулась ще одна знакова подія – заходами КПК у таборі вийшло перше – рукописне – число часопису «Український скиталець» (накладом 468 примірників) за редакцією поручника М.Левицького [17, с. 21].

Редколегія часопису поставила собі за мету «зібрати все те, що пережила наша Укр[аїнська] Гал[ицька] Армія від першого падолиста 1918 року, скитаючись по широкому світу». Газета пообіцяла вести хроніку подій минулого й сучасного, друкувати спогади безпосередніх учасників бойових подій, і у такий спосіб зберегти безцінні факти для відтворення об'єктивної історії УГА. У своєму зверненні до таборового загалу редакційна колегія особливо наголосила на цій обставині, відзначивши доцільність й необхідність ясного розуміння нащадками того, «чим батьки їх помилились, але най знають те, чому в[они] помилились і не кидають каменем в той бік [...]» [14, с. 2].

Часопис повною мірою виправдовував своє функціонування у якості своєрідного таборового щоденника, на шпальтах якого постійно фіксувався перебіг усіх найважливіших подій у житті інтернованого вояцтва; у ньому регулярно приміщувалися звіти різних секцій, курсів та установ Культурно-просвітнього Кружка, касові розрахунки витрат «Самопомочі»; друкувалися оповіщення, оголошення, списки жертводавців, листування тощо.

У різний час у ньому співпрацювали старшини та стрільці, які вже мали достатній досвід, набутий раніше (під час роботи у прес-квартирі УГА) – поручники Іван Іванець, Юліан Буцманюк, Орест Онуляк; четарі Ярослав Фартух, І.Сарден, Михайло Бринський, Володимир Кобринський; хорунжий Василь Касіян; підхорунжий Онуфрій Пастернак; стрільці Василь Петрук, Степан Дзидз, Володимир Яценків та ін. Невдовзі після заснування часопису редагування «Українського Скитальця» перебрав на себе поручник Яків Голота.

На думку відомої дослідниці історії української таборової преси Н.Сидоренко, «Український Скиталець» свідомо й послідовно намагався зберегти для майбутніх поколінь кожен найменшу подію на шляху до незалежності України, дбаючи про згуртування на чужині всіх українців – і галичан, і наддніпрянців у єдину незбориму націю, що мала спільні завдання і загальну мету – соборну державу [4, с. 68, 72]. (див. фото 8, 9, 10, 11)

Задля скріплення морального духу інтернованих 8-9 березня 1921 р. у Ліберці було організоване урочисте відзначення Шевченківських днів. В

рамках святкування відбувся прохід вояків перед погруддям Т.Шевченка. Після цього погруддя було встановлено на сцені таборового театру, в якому й була проведена подальша програма з вшанування пам'яті Кобзаря. (див. фото 12, 13)

1 квітня 1921 р. чеська влада розпочала евакуацію ліберецького табору до Йозефова, залишивши тут лише одну сотню [9, арк. 10; 10, арк. 16]. На цей час у таборі перебувало близько 50 старшин [11, арк. 197] та кілька десятків стрільців – більша частина вояцтва працювала у складі робітничих команд у різних місцевостях ЧСР або була звільнена з табору. Значна кількість старшин поступала або продовжувала студії у вищих навчальних закладах як Чехословаччини, так і деяких інших європейських країн. (див. фото 14)

Завдяки прихильному ставленню чехословацького уряду до інтернованих вояків-українців, заходами спеціально створеного Культурно-Просвітницького Кружка у таборі Ліберці було налагоджено діяльність цілої низки мистецьких та освітніх осередків (театру, хорів, курсів, шкіл), провадилася інтенсивна національно-патріотична й виховна робота. У таборі діяла бібліотека з фондом близько 1000 книжок, працювала крамниця тощо. В такий спосіб командування табору намагалось соціалізувати таборян, піклуючись як про їх загальну, так і спеціальну освіту, створюючи всі можливі умови для набуття ними цивільних фахів.

Одночасно у таборі підтримувалася військова дисципліна, відбувалися військові вправи, щоразу (після кожного поповнення табору) відновлювалася військова організація, притаманна частинам УГА. На військових засадах формувалися й робітничі команди, які крім того були підпорядковані Начальній команді військ УГА. Ці заходи мали на меті підготувати українське вояцтво до продовження збройної боротьби за незалежність України.

Рис. 1. Вигляд таборових бараків у Ліберці, березень 1921 р. (оригінальний підпис на звороті фотографії: «Вид бараків «на херзоні» в Ліберці в марті 1921 (з лівого краю таборовий театр ззаду) – фотогр[аф] пор[учник] Слезак Степан»). ЦДАВО України, ф.3520, оп.1, спр.11, арк.27.

Рис. 2. Вигляд частини таборових споруд (оригінальний підпис на звороті фотографії: «Вид части табору в Ліберці та на Ешкен – март 1921»). ЦДАВО України, ф.3520, оп.1, спр.11, арк.28.

Рис. 3. Титульна сторінка другого числа таборового рукописного гумористичного журналу «Камедула» (Ліберець, 26 вересня 1920 р.) Slovanská knihovna, Praha (signatura U008338).

Рис. 4. Титульна сторінка третього числа таборового рукописного гумористичного журналу «Камедула (Ліберець, 4 жовтня 1920 р.) Slovanská knihovna, Praha (signatura U008338).

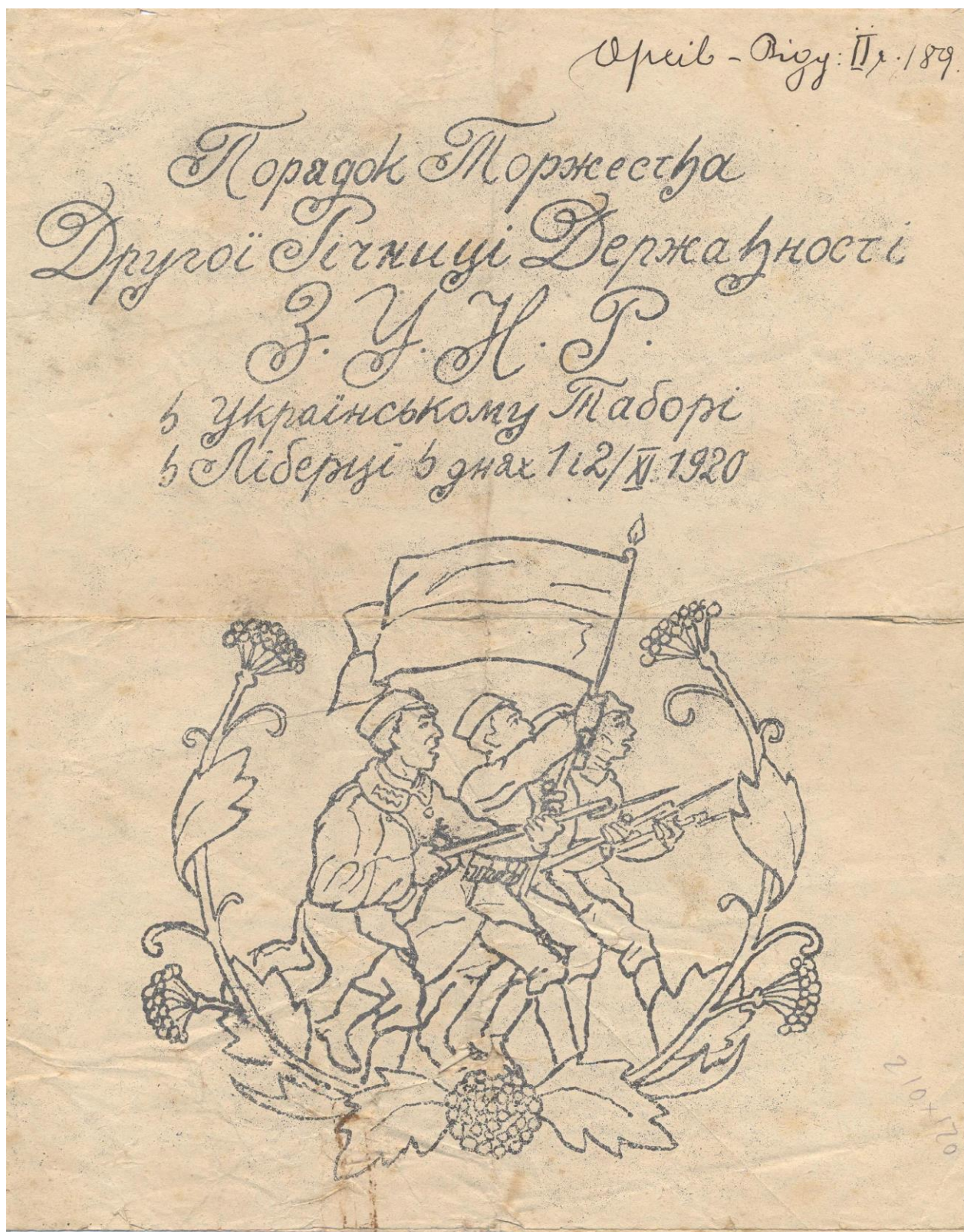

Рис. 5. Титульна сторінка програмки «Порядок Торжества Другої Річниці Державності З.У.Н.Р.» (Ліберець, 1-2 листопада 1920 р.) Slovanská knihovna, Praha (Слов'янська бібліотека, Прага), sbírka «Společenský a kulturní život ukrajinské emigrace» (збірка «Суспільне і культурне життя української еміграції»), T-UEP-nekatalogizováno.

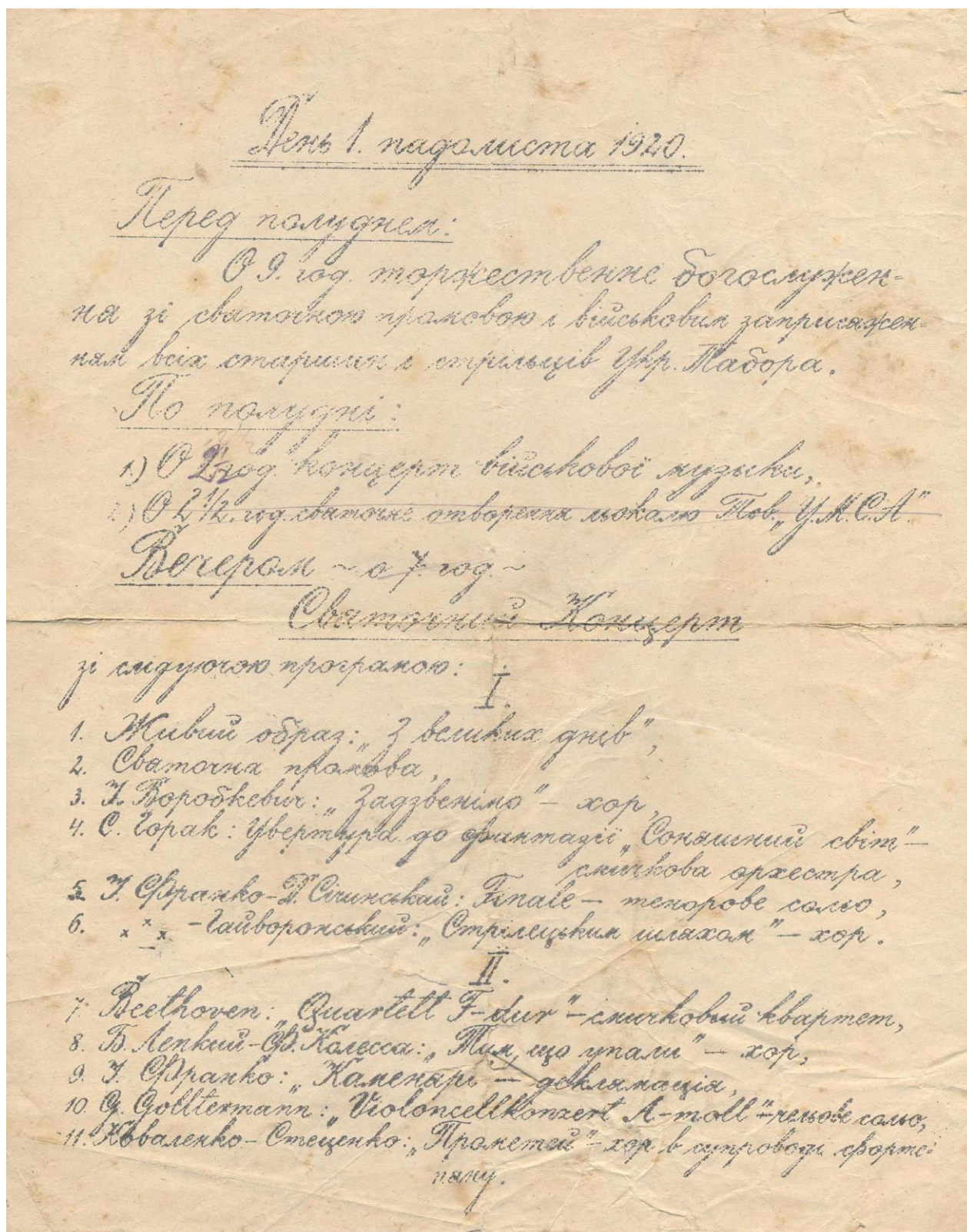

Рис. 6. Перша сторінка програмки «Порядок Торжества Другої Річниці Державності З.У.Н.Р.». Slovanská knihovna, Praha, sbírka «Společenský a kulturní život ukrajinské emigrace», T-UEP-nekatalogizováno.

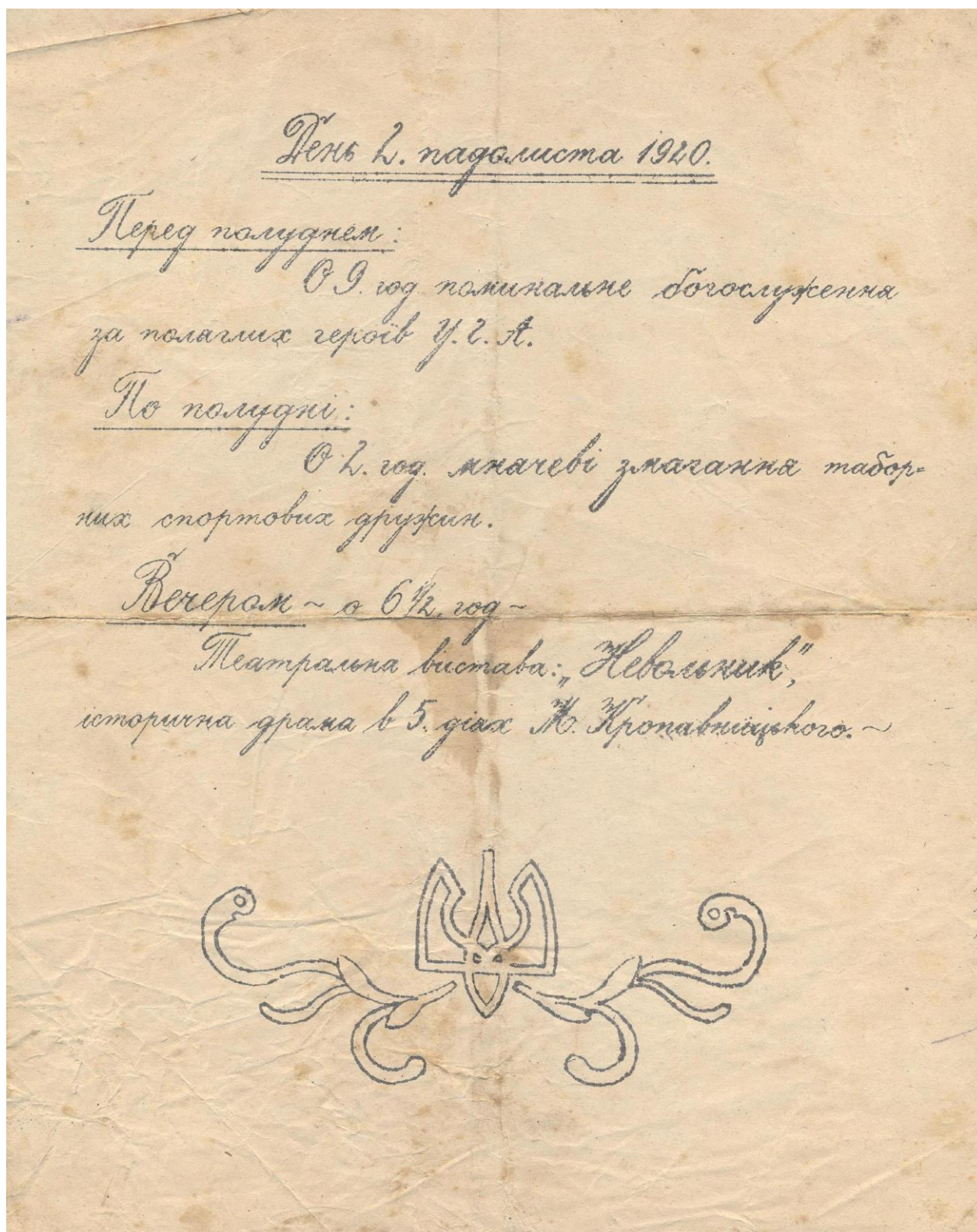

Рис. 7. Друга сторінка програмки «Порядок Торжества Другої Річниці Державності З.У.Н.Р.» в таборі Ліберці. Slovanská knihovna, Praha, sbírka «Společenský a kulturní život ukrajinské emigrace», T-UEP-nekatalogizováno.

Рис. 8. Титульна сторінка першого числа таборового журналу «Український Скиталець» (Ліберець, 1 листопада 1920 р.). Slovanská knihovna, Praha (signatura VI-Ž-II-20).

Рис. 9. Титульна сторінка третього числа таборового журналу «Український Скиталець» (Ліберець, січень 1921 р.). Slovanská knihovna, Praha (signatura VI-Ž-II-20).

10. Титульна сторінка четвертого числа таборового журналу «Український Скиталець» (Ліберець, лютий 1921 р.). Slovanská knihovna, Praha (signatura VI-Ž-II-20).

Рис. 11. Титульна сторінка п'ятого числа таборового журналу «Український Скиталець» (Ліберець, березень 1921 р.). Slovanská knihovna, Praha (signatura VI-Ž-II-20).

Рис. 12. Урочистий прохід інтернованих перед погруддям Т.Шевченка з нагоди відзначення у Ліберці Шевченківських днів. Ліворуч від погруддя – група чехословацьких та українських старшин, 8 (9) березня 1921 р. (оригінальний підпис на звороті фотографії: «Свято Шевченка в Ліберці»). ЦДАВО України, ф.3520, оп.1, спр.11, арк.25.

Рис. 13. Прикрашене погруддя Т. Шевченка на сцені таборового театру в Ліберці (оригінальний підпис на звороті фотографії: «Шевченко на сцені таборового театру в Ліберці під час свята, 9.ІІІ.1921. – фотогр[аф] пор[учник] Слезак Степан»). ЦДАВО України, ф.3520, оп.1, спр.11, арк.31.

Рис. 14. Інтерновані вояки-українці на вокзалі м. Ліберець в очікуванні виїзду до табору в Йозефові, початок квітня 1921 р. (оригінальний підпис на звороті фотографії: «На двірці в Ліберці – відїзд до Йозефова весною 1921»). ЦДАВО України, ф.3520, оп.1, спр.11 (Картини з життя Української бригади в Німецькому Яблонному), арк.24.

Список використаних джерел:

1. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома Світовими війнами. – Прага, 1942. – Ч.І. – 367 с. + ССХХХІІ.
2. Павленко М. І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.). – К., 1999. – 351 с.
3. Сидоренко Н. Національно-духовне самоствердження. Ч.ІІ: Преса інтернованих українців та цивільної еміграції (Чехія, Польща, Румунія, Єгипет, 1919-1924). – К., 2000. – 262 с.

4. Сидоренко Н. Відчахнута від рідного дерева галузка (Таборовий часопис «Український Скиталець» (Ліберці-Йозефов-Відень, 1920-1923) та його значення у формуванні національної громади у Чехії) // Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Журналістика. – К., 1997. – Вип. 5. – С. 66-72.

5. Срібняк І.В. Українці на чужині. Полонені та інтерновані вояки-українців у країнах Центральної та Південно-Східної Європи: становище, організація, культурно-просвітницька діяльність (1919-1924 рр.). – К., 2000. – 323 с.

6. Срібняк І., Купцов А. Табір інтернованих військовиків УГА в Ліберцях (Чехо-Словаччина) у 1920-1921 рр. // Вісті комбатанта. – Торонто-Нью-Йорк, 1999. – Ч. 1. – С. 72-78.

7. Срібняк І., Купцов А. Культурно-просвітницька робота у середовищі інтернованих військ Української Галицької Армії в Чехословаччині (1921-1924 рр.) // Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія «Історія, економіка, філософія». – К., 1999. – Вип. 3. – С. 182-203.

8. Срібняк І., Купцов А. Загальна та спеціальна освіта інтернованого вояцтва УГА у таборах Чехословаччини (1919-1923 рр.) // Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – К., 2001. – Вип. 10. – С. 165-178.

9. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф.3520, оп.2, спр.1, арк.10.

10. ЦДАВО України, ф.3521, оп.2, спр.104, арк.16;

11. ЦДАВО України, ф.3521, оп.2, спр.56, арк.197.

12. ЦДАВО України, ф.3521, оп.2, спр.145, арк.1-2.

13. ЦДАВО України, ф.3520, оп.1, спр.13, арк.2.

14. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф.269, оп.1, спр.131, арк.24.

15. Український Скиталець. – Ліберці, 1920. – Ч. 1. – С. 2.

16. Український Скиталець. – Ліберці, 1920. – Ч. 2. – С. 24.

17. Український Скиталець. – Ліберці, 1921. – Ч. 3. – С. 21.

18. Ямкова О.М. Культурно-просвітницька діяльність та національно-патріотичне виховання у таборах інтернованих українців у Чехословаччині // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Історія». – К., 2004. – Вип. 74-76. – С. 56-59.

19. Krotofil M., Sribnyak I. Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919-1920) // Схід. – К., 2018. – № 6(158). – С.58-62. (<http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/154914/154743>).

20. Slovanská knihovna, Praha (Слов'янська бібліотека, Прага), Sbírka «Společenský a kulturní život ukrajinské emigrace» (збірка «Суспільне і культурне життя української еміграції»), T-UEP-nekatalogizováno.

References:

1. Narizhnyj, S. (1942). *Ukrayins'ka emigratsiya. Kul'turna pratsya ukrayins'koyi emigratsiyi mizh dvoma Svitovymy viynamy*. Praha.

2. Pavlenko, M.I. (1999). *Ukrayins'ki viys'kovopoloneni y internovani u taborakh Pol'shchi, Chekhoslovachchyny ta Rumuniyi: stavlennya vlady i umovy perebuvannya (1919-1924 rr.)*. Kyiv.

3. Sydorenko, N. (2000). *Natsional'no-dukhovne samostverdzhennya. CH.II: Presa internovanykh ukrayintsiv ta tsyvil'noyi emigratsiyi (Chekhiya, Pol'shcha, Rumuniya, Yehypet, 1919-1924)*. Kyiv.

4. Sydorenko, N. (1997). Vidchakhnuta vid ridnoho dereva haluzka (Taborovyy chasopys «Ukrayins'kyu Skytalets'») (Libertsy-Yozefov-Viden', 1920-1923) ta yoho znachennya u formuvanni natsional'noyi hromady u Chekhiyi) *Visnyk Kyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Zhurnalistyka*, 5, pp. 66-72.

5. Sribnyak, I.V. (2000). *Ukrayintsi na chuzhyni. Poloneni ta internovani voyaky-ukrayintsiv u krayinakh Tsentral'noyi ta Pivdenno-Skhidnoyi Evropy: stanovyshche, orhanizatsiya, kul'turno-prosvitnyts'ka diyal'nist' (1919-1924 rr.)*. Kyiv.

6. Sribnyak, I., Kuptsov, A. (1999). Tabir internovanykh viys'kovykh UHA v Libertsyakh (Chekho-Slovachchyna) u 1920-1921 rr. *Visti kombatanata*, 1, pp. 72-78.

7. Sribnyak, I., Kuptsov, A. (1999). Kul'turno-prosvitnyts'ka robota u seredovyschi internovanykh viys'k Ukrayins'koyi Halyts'koyi Armiyi v Chekhoslovachchyni (1921-1924 rr.) *Visnyk Kyyivs'koho derzhavnoho lnhvistychnoho universytetu. Seriya «Istoriya, ekonomika, filosofiya»*, 3, pp. 182-203.

8. Sribnyak, I., Kuptsov, A. (2001). Zahal'na ta spetsial'na osvita internovanoho voyatstva UHA u taborakh Chekhoslovachchyny (1919-1923 rr.) *Mizhnarodni zv'yazky Ukrayiny: naukovi poshuky i znakhidky*, 10, pp. 165-178.

9. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnya Ukrainy (TSDAVO Ukrainy), f.3520, op.2, spr.1, ark.10.

10. TSDAVO Ukrainy, f.3521, op.2, spr.104, ark.16.

11. TSDAVO Ukrainy, f.3521, op.2, spr.56, ark.197.

12. TSDAVO Ukrainy, f.3521, op.2, spr.145, ark.1-2.

13. TSDAVO Ukrainy, f.3520, op.1, spr.13, ark.2.

14. Tsentral'nyy derzhavnyy arkhiv hromads'kykh ob'yednan' Ukrainy (TSDAHO Ukrainy), f.269, op.1, spr.131, ark.24.

15. Ukrayins'kyj Skytalets' (1920). Libertsy, 1, 2.

16. Ukrayins'kyj Skytalets' (1920). Libertsy, 2, 24.

17. Ukrayins'kyj Skytalets' (1921). Libertsy, 3, 21.

18. Yamkova O.M. (2004). Kul'turno-prosvitnyts'ka diyal'nist' ta natsional'no-patriotychne vykhovannya u taborakh internovanykh ukrayintsiv u Chekhoslovachchyni *Visnyk Kyyivs'koho natsional'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Istoriya»*, 74-76, pp. 56-59.

19. Krotofil M., Sribnyak I. (2018). Activity of schools and educational courses for soldiers of the Ukrainian Galician Army interned in Czechoslovakia as a form of their socialization (1919-1920) *Skhid*, 6(158), pp. 58-62. <http://skhid.kubg.edu.ua/article/view/154914/154743>.

20. Slovanská knihovna, Praha, Sbíрка «Společenský a kulturní život ukrajinské emigrace», T-UEP-nekatalogizováno.

Ihor Sribniak,

Dr. of Science (History), Professor
Head of the Department of World History,
Historical-philosophical faculty,
Borys Grinchenko University of Kyiv

Anna Khlebina,

Master of Philology,
Slavic Library,
National Library of the Czech Republic

**EVERYDAYS LIFE OF THE INTERNED UKRAINIAN SOLDIERS IN THE
LIBEREC CAMP (CZECHOSLOVAKIA): ENDEAVOUR OF
VISUALIZATION (BY MATERIALS OF THE CENTRAL STATE
ARCHIVES OF SUPREME AUTHORITIES AND GOVERNMENT OF
UKRAINE AND SLAVONIC LIBRARY IN PRAGUE)**

The creation of the Liberec camp of interned soldiers-Ukrainians was caused by emergence on the territory of Czechoslovakia of certain groups of Ukrainian soldiers, who tried to get back to their motherland. Their placement in the camp has begun at September 1920, and the life of the camp was built on a military basis. With a view to establish of Liberec camp`s cultural and educational life, there were created the «Cultural and Educational Club» of four (theatrical, musical, historical and photographic) sections. Its primary task was to set up courses for illiterates, as well as providing regular statements for other categories of interned soldiers, organization of sports clubs and archiving.

Realization of cultural and educational work at the Liberec camp was largely depended on financial assistance, received from officers of the Ukrainian Galician Army interned at Německé Jablonné camp. It was especially needed in the winter of

1920-1921, when camp inhabitants has suffered of cold in wooden barracks and of deficient food rations. However, this situation did not prevent the organization of activities a number of artistic and educational centers (theater, choirs, courses, schools) in the Camp, intensive national patriotic and educational work as well. There was a library with a fund of about 1000 books and also a shop. The camp command had sought therefore to socialize of interned soldiers, caring for their general and special education for civil professions. Most of the camp inhabitants went gradually out of Camp as part of the workers' teams to various parts of Czechoslovakia.

At the same time, the military discipline was supported in the Camp; military exercises were required, every time when new soldiers came to the Camp, the military organization, specific for the parts of the UHA, was restored. Even workers' teams formed in the Camp, have a military basis and were subordinated to the UHA Army's Initial command. These measures were aimed to preparing Ukrainian soldiers for the continuation of the armed fighting for Ukraine's independence.

Keywords: camp, interned soldiers, Ukrainians, Cultural and Educational Circle, Liberec, Czechoslovakia.

Надійшла до редколегії 15.03.2019.